

és szellemiek fogyasztása. Ruházati kiadásokban első helyen a munkások, utolsó helyen a parasztok állnak, a különbség azonban nem jelentős. A nagy értékű tartós fogyasztási cikkekben is kiegyenlített a négy réteg fogyasztása. Jelentősebb a különbség a három éven aluli gyermekek és a 19–29 éves nők ruházati kiadásában, érdekes módon a szellemiek itt számottevően elmaradnak a többi három rétegbeliektől. Meglehetősen eltér a három rétegtől a szellemieknek a kulturális cikkekre, közlekedésre, járműfenntartásra, lakbérre fordított magasabb kiadása. A gépkocsi-ellátottság a munkásoknál 33, a parasztságnál 34, a kettős jövedelműeknél 40, a szellemieknél 56%-os. Egyértelmű tehát, hogy a szellemi rétegeknek a fogyasztási szerkezete a legfejlettebb a magas jövedelműek csoportjában, és érthető módon jobban eltér a fizikai réteg fogyasztási szerkezetétől, mint az alacsony jövedelműek csoportjában.

FERGE ZSUZSA

Társadalmi újratermelés és társadalompolitika

Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi. 370–381.

Ferge Zsuzsa (eredeti nevén: Kecskeméti Zsuzsanna) (Budapest, 1931. április 25. –) szociológus. 1949-ben érettségizett Budapesten. Ezt követően a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult, ahol, 1953-ban szerzett diplomát. Közben már 1950-től a KSH Közgazdasági Főosztályának munkatársa volt, 1959-ben pedig kinevezték a Rétegződéskutatási Osztály vezetőjévé. 1969-ben a filozófia tudomány kandidátusa lett, és egyúttal az MTA Szociológiai Intézetébe került, ahol a Rétegződéskutatási, majd a Társadalompolitikai Osztályt vezette. Ezzel párhuzamosan tanított az ELTE-n. 1982-ben védte meg MTA doktori értekezését szociológiából. 1988-ban egyetemi tanári kinevezést kapott az ELTE-n, és egyben megbízták a Szociálpolitikai tanszék vezetésével. 1988-tól a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület elnöki feladatait látta el (2000-től örökös elnöki címet kapott). 1993-ban a londoni Európa Akadémia tagjai közé választotta. 1994-ben részt vett az ELTE Szociológiai Doktori Iskolájának megalapításában, 1995 és 2000 között ennek keretében a szociálpolitika alprogramot vezette. 1990 és 1997 között az Autonómia Alapítvány kuratóriumának elnöke, 1993 és 1997 között a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat tagja volt. 1998-tól az MTA levelező, 2004-től rendes tagja. 2001-től a Szegénységkutatási központ vezetőjeként dolgozott, 2006-tól az MTA Gyermekszegénység Elleni Programirodája vezetője volt. Több külföldi egyetemen működött vendégprofesszorként, az Edinburgh-i Egyetem díszdoktorává avatta. Munkásságáért számos elismerést kapott: 1984-ben SZOT-díjat, 1995-ben Széchenyi-díjat, 1996-ban Pro Urbe Budapest díjat, 1998-ban Polányi Károly-díjat, 2001-ben Hazám-díjat. 2002-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével, 2005-ben Prima-díjjal, 2007-ben Nagy Imre érdemrenddel,

2008-ban Demény Pál emlékéremmel tüntették ki. 2009-ben Budapest díszpolgárává választották, ugyanebben az évben megkapta a Húsz éves a Köztársaság díjat, 2010-ben pedig Európai Polgár Díjat kapott. Kutatásai során elsősorban a magyar társadalom- és szociálpolitika (társadalmi struktúra, rétegződés, társadalmi integráció, az egyenlőtlenségek) kérdéseivel foglalkozott részben történeti aspektusból, részben az aktuális helyzetet vizsgálva. E témakörben mintegy 40 könyvet jelentetett meg.

A Társadalmi újratermelés és társadalompolitika című kiadvány az anyagi és nem materiális társadalmi javak újratermelésével, e folyamat tudatosságának, tervszerűségének kérdéseivel foglalkozik. Elemzi a foglalkoztatás problémáját, a munka társadalmi szervezetének változásait, az elosztás elveit, a redisztribúció és a szociálpolitika kapcsolatát.

A „szegénység” roppant sokértelmű fogalom. A számos lehetséges értelmezés közül nálunk – minden valószínűség szerint – még van értelme valamilyen ún. abszolút szegénységfogalomnak, azaz annak, hogy megvizsgáljuk: léteznek-e olyan csoportok, amelyek bizonyos alapvetőnek tekintett szükségleteket nem tudnak valamilyen, társadalmilag elfogadható szinten, sőt esetleg valamilyen élettanilag-emberileg minimális szinten sem kielégíteni? A Központi Statisztikai Hivatal erre vonatkozó, 1967. évi kutatási eredményei mára érvényüket veszítették. Akkor minden jel szerint még elég jelentős volt, 10–15%-ra, esetleg ennél nagyobbra volt tehető e csoport aránya. Ha az akkor megállapított „abszolút” küszöböt fogadjuk el mai mércének – természetesen az ármozgások figyelembevételével –, akkor az abszolút szegénység akkori köre jelentősen lecsökkent. Így 1967-ben az össznépeség 16,3%-a élt egy főre számított havi 700 Ft alatt; 1972-ben kereken 9%-a 800 Ft alatt; 1977-ben pedig közelítően 5%-a 1100 Ft alatt. A javulás mindenekelőtt a nyugdíjasok helyzetváltozásának tudható be, de volt szerepe a legalacsonyabb keresetek emelésének s más juttatások növelésének is. A teljesség kedvéért közlöm a jövedelem eloszlás részletes adatait is. [...]

Ami a legalacsonyabb jövedelmű rétegek összetételét illeti, itt mindenkor jelentős volt egyfelől a társadalmi munkamegosztásban kedvezőtlen helyeket elfoglalók aránya, másfelől pedig azoké, akik nem vettek-vesznek aktívan részt a munkamegosztásban, azaz akiknek jövedelmi helyzetét jórészt a redisztributív jövedelmek határozzák meg. Igaz, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerepe az utolsó évtizedekben csökkent mind a keresetek, mind a családi jövedelmek meghatározásánál. A legalacsonyabb jövedelmű rétegek mindvégig a segédmunkások alkották, a legmagasabb a vezetők és az értelmiségiek. De az ő egy főre számított jövedelmük közötti különbség az 1962. évi közel kétszereséről 1977-re 1,6-szorosra csökkent.

A munkajelleg-csoportok közötti viszonylag kiegyenlített átlagos helyzet azonban még ma is alapvetően eltérő jellegű eloszlásokat takar. A csoportátlagoknál sokkal markánsabb különbségek találhatók a tekintetben, hogy az egyes rétegekben milyen arányban vannak alacsonyabb és magas jövedelműek. Így pl. még 197-ben is az 1200 Ft egy főre jutó havi jövedelem alatti szintre a vezetők-értelmiségiek 0,3%-a került, a segédmunkásoknak pedig 17%-a, míg a 3200 Ft feletti szintre a vezetők-értelmiségiek 31%-a, a segédmunkások 9%-a jutott el. Ennek következtében a különböző

jövedelemcsoportok társadalmi rétegek szerinti összetétele igen eltérő. Ebbe természetesen belejátszik az eltérő kereső – eltartott arány, a gyermekek kisebb vagy nagyobb száma, de nem csak ez az eltérés oka. Pl. két 19 éven aluli eltartott esetén a vezető-k-értelmiségiek 0,5%-a kerül 1200, 0,8% 1600 Ft havi jövedelem alá. A segédmunkásoknál a két arány 18, illetve 47%. [...]

A nyugdíjasok és főként az eltartottak aránya viszonylag nagy az alacsony jövedelműek között. Minthogy ebben a metszetben rendelkezésre állnak 1972 és 1977 közötti összehasonlító adatok, az is észrevehető, hogy a nyugdíjasok relatív helyzete javult, a gyermekek-eltartottaké viszont romlott a vizsgált öt évben. Így például 1972-ben a munkás-alkalmazotti nyugdíjasok – az össznépeségben elfoglalt arányukhoz képest még 1,8-szoros esélyük volt, hogy a legalsó decilisbe kerüljenek s ez az esély csökkent 1,3-szorosra 1977-ig. Ugyanakkor a felső decilisbe való bejutásuk esélye 0,6-ról 0,8-szorosra nőtt. A 6 éven aluli gyermekeknél a tendencia fordított volt: a legalacsonyabb jövedelmű 10% közé való kerülésük esélye 1,5-ről 1,7-re nőtt, a felső decilisbe kerülésük esélye pedig 0,3-ról 0,1-re csökkent.

Az abszolút szegénység 10–15 évvel ezelőtt még igen súlyos kérdése mindent egybevetve akkor is enyhült, ha ma az 1100 Ft egy főre jutó jövedelem alatt élő 500 ezer, vagy akár az 1400 Ft alatt élő 1,3 millió ember helyzete továbbra is igen nehéz. Ha az idősek, valamint a kis- és sokgyermekesek egy részének anyagi helyzete kifejezetten nyugtalanító; s ha a legrosszabb helyzetű – mondjuk, havi 800 Ft alatt élő – csoport arányát a statisztika alábecsüli, mert az ilyen családok egy része alig található meg. [...]

A szegénység azonban nemcsak abszolút, hanem relatív kérdés is. A relatív mértékek közül a társadalmilag legtöbbet mondó adat az ún. objektív relatív depriváció aránya. Az objektív relatív depriváció azt mondja meg, hogy az összlakosság, s azon belül egyes népességcsoportok közül milyen nagy azok aránya, akik „nem rendelkeznek elég forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan életkörülményekkel és felszereltséggel rendelkezzenek, s azon tevékenységekben vegyenek részt, amelyek saját társadalmukban szokásosak, vagy legalábbis széles körű elfogadásra és helyeslésre találnak. Erőforrásaik annyival elmaradnak az átlagos egyéné vagy családé mögött, hogy tényyszerűen ki vannak zárva a szokásos életformákból, cselekvésekből.”

A relatív szegénység vagy depriváció komplex, szélesesen értelmezett vizsgálatával még adósak vagyunk – csupán jelenleg van folyamatban több ilyen célt is szolgáló kutatás. Ha csak a jövedelmi adatokat nézzük, akkor annyit állíthatunk, hogy a relatív depriváltság feltehetően elég gyakori lehetett 1977-ben a lakosság legalacsonyabb jövedelmű 10%-ánál, akiknek egy főre jutó jövedelme átlagosan 1050 Ft volt, s bizonyára sokakat jellemzett még a következő decilisben is, 1470 Ft egy főre jutó jövedelemnél. Ez a két csoport az átlagjövedelem 45, ill. 63%-ában élt. Azt, hogy ez pontosan mit jelent életmódban, életlehetőségekben, szokásokból-tevékenységekből való kizártságban, esetleg a helyzetátörökítés elkerülhetetlenségében – még nem tudjuk. De hogy a probléma létezik, az kétségtelen. Igaz, gyakran „átmeneti” jellegű – azaz az életciklus elején és végén jelentkezik. A családok egy részénél azonban tartós, az egész életet végigkísérő és meghatározó tehertétel. [...]

A „gazdagság” ténye a rendelkezésre álló adatokból alig tűnik ki. Vagyoni census nem létezik, s az 1980. évi népszámlálás előtt még ingatlanstatisztika sem volt. (Az, hogy ez utóbbi adatok mennyire „vagyoni” adatként felhasználhatók, még bizonytalan.) A statisztikailag kimutatott jövedelmi adatok szerint még a legmagasabb jövedelműek is mintha „szegény gazdagok” lennének. A legtehetősebb 10% jövedelme az átlagnak alig kétszerese, 1977-ben egy főre számítva 4300 Ft. Családra számítva, a legmagasabb jövedelmű 10%-nál a havi jövedelem 10 000 Ft körül volt. A statisztika jelek szerint itt torzít a legjobban: ezekből az összegekből nem vezethető le az, amit naponta látunk a luxusnyaralók, a luxusgépkocsik, a műtárgyak vagy a nemesfémek iránti ki-kirobbanó kereslet.

Az igazság valószínűleg az, hogy mind a statisztika, mind a szemünk torzít – csak épp más irányba. A statisztikából hiányoznak mindazok, akik messze a magyar átlag felett élnek, sőt anyagi lehetőségeik jóval meghaladják a hivatalosan legjobban dotált rétegek jövedelmi vagy vagyoni szintjét is. Azt, hogy e magas jövedelmek honnan vannak – csak találgatjuk. Egyesek a piac ideiglenes monopolhelyezeteit tudták-tudják kihasználni, mások féllegális, esetleg nem legális módokon jutottak egyszeri vagy folyamatos különjövedelmekhez, bizonyos esetekben a hosszabb külföldi tartózkodás, a külföldön végzett munka teremtette meg az alapját az itthon szinte elérhetetlen javak megszerzésének, olykor a különösen nagy összegű találmányi, szerzői stb. díjak juttatják kiemelkedő helyzetbe az alkotókat – de ilyen hatása lehet egy-egy nagyobb nyereseménynek is, végül – bizonyára csak szórványosan – a régi rendszerből is átmentődtek vagyonok, amelyek csak mostanában kezdenek fogyasztási javakban nyilvánosan megjelenni. Ha a mögöttes elosztási elveket nézzük, az ilyen jövedelmek inkább monopolhelyzetek, véletlen és szerencse folyományai, mint valamilyen érdemé – bár ez utóbbi sem egészen kizárt.

Ha a statisztikából mindez hiányzik is, a gazdagságot jelző javak láthatóak. Ezek egy része nehezen összeegyeztető a szocializmus eszméivel, uralkodó elveivel, ezek mögöttes értékeivel. Ezért a szemléltöt bosszantják vagy felháborítják. Annál inkább, mert többnyire jó okkal úgy véli, hogy e javak tulajdonosai – kivételektől eltekintve – nem lehetnek nála, az átlagpolgárnál annyival hasznosabb tagjai a társadalomnak, mint amennyivel többet tudtak a maguk számára megszerezni. Márpedig ami bosszant, s kivált, ami felháborít, annak jelentőségét gyakran hajlamos az ember túlbecsülni. Ezért lehet, hogy szemünk a statisztikával ellentétes irányba torzít.

A „gazdag” családok száma, amelyek rendszeresen magas jövedelemmel és a mi viszonyaink között nagy, mondjuk 4–4 millió forint értéket meghaladó vagyonnal rendelkeznek, nem lehet több néhány ezernél, talán tízezernél. Nemzetközi mércével mérve ők sem igazán gazdagok, hiszen tőkevagyonuk gyakorlatilag nincs. A közvéleményt rajtuk kívül azok is irritálhatják, akik vagyoniilag-jövedelmileg talán nincsenek kiemelkedő helyzetben, de egyes szokásaikban látványos módon régi fényűző életformákat utánoznak, azaz úgy tesznek, mintha igazi gazdagok lennének vagy igyekeznek gazdagnak látszani.

Megítélésem szerint tehát ez a legfelső réteg szűk – csak társadalmi sugárzása nagy. Az ilyen helyzetek eredetét nézve alig hihető, hogy bármilyen – gazdasági, adózási,

társadalompolitikai – intézkedés hatékony lehetne e nagyon is heterogén jelenséggel szemben. Talán még a gúnyval átszótt társadalmi elítélés lenne a legjobb fegyver – nem, mintha a jelenséget megszüntethetné, csak vonzerejét és bosszantáspotenciálját csökkentené, a bosszankodókat kompenzálná.

Ennél kevésbé érzékeny a közvélemény a jövedelem eloszlásban ezután következőzösebb „jómódú” rétegre, amely azonban ugyancsak társadalompolitikai problémát jelent vagy előbb-utóbb fog jelenteni. Az ő esetükben nem a látványos fitogtató fogyasztás vagy életmód a zavaró tényező. Két másik kérdés vetődik fel. Az egyik, hogy a ma ismert és elfogadott szükségletek telítése után mire fogják továbbra is magas jövedelmüket elkölteni, hacsak nem térnek rá ők is a pazarlásra vagy a fitogtatásra? A másik, hogy milyen új egyenlőtlenségek lépnek be a társadalmi viszonyok újratermelésébe azáltal, hogy e réteg gyermekei az átlagosnál sokkal jobb helyzetből indulnak, minden – anyagi és nem anyagi – szempontból. E kérdések nem újak, de megnyugtató választ még nem sikerült adni rájuk.

A különbség a „leggazdagabb” és a „jómódú” csoport között az, hogy az első esetben többnyire a jövedelmek nem (teljesen) férnek össze az adott érték- és elosztási rendszerrel. A jelenség „deviáns”, tehát elvi alapon elutasítható, vagy visszaszorításának módszerein lehet gondolkodni. Ám a második eset „normális”, nem deviáns, nem visszaszorítandó. E jövedelmek megadóztatása sem igazán indokolt, a lényegen nem is változtatna. És a következmények mégsem illeszkednek szervesen a rendszer értéktartományába.

KULCSÁR KÁLMÁN

A mai magyar társadalom

Budapest, 1982, Kossuth. 146–150., 167–169., 174–178.

Kulcsár Kálmán (Erdőtelek, 1928. június 27. – Budapest, 2010. szeptember 4.) jogász, szociológus. 1947-től az egi Jogakadémián, 1949-től a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán tanult. 1950-ben szerzett diplomát. Ezt követően katonai ügyészként, minisztériumi tisztviselőként, majd bíróként dolgozott. 1956-ban az állam- és jogtudományok kandidátusa lett. 1957-től az ELTE tudományos munkatársa volt. 1963 és 1970 között a JPTE Állam- és Jogtudományi Karán oktatott. 1965–1966-ban vendégprofesszor volt az Egyesült Államokban, a Columbia és a Berkeley-i Egyetemen. 1968-ban szerzett MTA doktori címet. 1969-től az MTA Szociológiai Intézete vezetője posztját töltötte be. 1972-ben kinevezték egyetemi tanárnak az ELTÉ-n. 1973-tól az MTA levelező, 1982-től pedig rendes tagja. 1983 és 1986 között az MTA fűtitkár-helyetteseként dolgozott. 1986-ban vendégprofesszor volt az Indianai Egyetemen. 1983 a Magyar Szociológiai Társaság elnökévé választották,